

ДАВНЬОРУСЬКІ СЛОВОТВОРЧІ ЕЛЕМЕНТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТОПОНІМІЦІ

Ю. О. КАРПЕНКО

(Чернівецький університет)

1. Історію топонімічного словотвору доцільно вивчати на матеріалі назв населених пунктів, оскільки вони є менш стійкими в порівнянні з назвами природничих об'єктів. Висока стійкість назв природних об'єктів і зокрема гідронімічних назв разом з відносною незмінністю кількості самих цих об'єктів створює значні перешкоди для вивчення історичного розвитку словотворчих типів даної топонімічної групи. Так, серед назв річок УРСР фактично не можна виділяти продуктивних в нашій сучасності способів їх творення, тому що всі ці назви більш або менш старі.
2. Давньоруська топоніміка, як вона відбита в пам'ятках, має свої досить численні і функціонально розмежовані словотворчі типи. Панує в них суфіксація, що цілком відповідає сучасному станowi речей. Але давньоруські суфікси майже завжди прості, одноелементні, тоді як для сучасної східно-слов'янської топоніміки характерніші ускладнені, переважно двохелементні суфікси. Значно менше представлені в давньоруських топонімічних назвах різні типи словоскладання і зовсім бідно — префіксальний та префіксально-суфіксальний словотвір.
3. Серед назв давньоруських населених пунктів давнішої доби (до XII ст.) найпоширенішими є чотири типи утворень: з суфіксами **-овь** (**-евь**) і — **їь**, що утворювали топоніми від сучасних імен людей (пор. і сумнівні випадки типу *Пльсковь*), і з суфіксами **-ьскъ** і **-ьнъ**, **-ьнъ** (жін. рід **-ьня**, **-ьна**, сер. рід **-ьно**), що утворювали топоніми не від власних імен людей, тобто від загальних і топонімічних назв. Характерно, що всі названі суфікси — прикметникові. Цей факт ясно вказує на явне розуміння топоніма як прикмети, що тільки уточнює, але не заміняє собою загальної назви (*городъ*, *търгъ*, *село* тощо). У згоді з цим стоїть і найпродуктивніший у давнину тип топонімічного словоскладання, що являв собою поєднання нечлененого прикметника з іменником — загальною назвою (з залишками відмінювання першої частини): *Новъгородъ*, *Бельгород*, *Белоозеро*.
4. Мало продуктивними, але наявними до XII ст. є суфікси назв населених пунктів **-инъ** (*Микулинъ*, *Нежатинъ*), **-ьіе** *Бухарестъе*, *Олешъе*) та деякі інші. Серед назв давньоруських міст аж наприкінці XI ст. вперше згадується утворення з дуже продуктивним пізніше патронімічним суфіксом **-ичи** (*Уветичи* 1100 р.), в середині XII ст. — утворення з **-иця** та **-ниця** (*Ушиця* 1144 р.; *Пересопниця*, 1149 р.) в XIII ст. — утворення з **-ьвк** (*Ржевка*, паралельно з *Ржевъ*).
5. Певний розвиток типів топонімічного словотвору простежується вже за найдавнішої доби. Наприклад, з 25 давньоруських міст, що існували в IX—X ст., (за даними М. М. Тихомирова) сім (або 28%) мали назви з суфіксом **-овь**, **-евь**. А назв, які відомі від XI ст., цей суфікс виступає лише в п'яти, що становить 8%. Вивчення просторового розподілу словотворчих типів давньоруських топонімічних назв може стати в приголосі при встановлюванні територіальних і навіть племінних діалектних особливостей давньоруської мови. Цікавим з цього погляду є суфікс назв населених пунктів **-ьскъ**. У IX—X ст. утворення з цим суфіксом відомі тільки в північно-західній Русі, землях кривичів: *Смольньскъ*, *Полотьскъ* та ін. В XI ст. вони поширюються на південь, з'являючись у Волинській та Чернігівській землях (*Лучьскъ*, *Курьскъ* та ін.). Пізніше ці утворення проникли на північ і схід, але на території майбутньої України вони так і не набули

продуктивності. Зовсім мало їх в українській актовій мові XIV-XV ст.: Л. Л. Гумецька водить лише 9 таких назв, та й то 4 з них з'явилися ще у XI ст. Невеликою є питома вага утворень на **-ськ** і в сучасній українській топоніміці.

б. Успадковані від давньоруської доби засоби топонімічного словотвору сучасна українська мова використовує як для утворення нових топонімічних назв, так і — в значно більшій мірі — для витворення, шляхом комбінування цих засобів, нових типів топонімічного словотвору. Так, суфікс **-ець**, відомий у топонімічних назвах з XI ст. (*Городьць, Торопьць*), входили до складу 120 назв населених пунктів Чернівецької області, і тільки у двох випадках він виступає тут окрема, не в складі похідних суфіксів.

Але треба не забувати, що в системі цих структурних типів чітко; наприклад, виділялись іменники: 1) на позначення конкретних понять, 2) з абстрактним значенням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ПРИЙНЯТИХ СКОРОЧЕНЬ

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией, т. I (1361 – 1598). Спб, 1863 — АЮЗР, I арабськими цифрами номер грамоти і рік її написання.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией, т. II (1599 – 1637). Спб, 1865.
3. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, высочайшее учрежденной при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе, т. I чч. I, II, 1859 — Арх. ЮЗР, а далі, як і при позначенні АЮЗР.
4. Закарпатська грамота 1404 року (грамота зберігається в Ужгородському краєзнавчому музеї)
5. В. Р о з о в. Українські грамоти XIV і першої половини XV вв., т. I, К., 1928.
6. И. И. С р е з н е в с к и й. Материалы для словаря древнерусского языка, т. I, Спб, 1893, т. II. Спб, 1902, т. III. Спб, 1909 (Срезн., а потім том, випуск, стовпчик — Срезн. 1, 3, 1246).

Питання історичного розвитку української мови, Харків, 1962 .